
Notes i ressenyes

Alessandro Manzoni i la «qüestió de la llengua», per Raffaele Pinto

1. Ens trobem al dotzè capítol d'*I promessi sposi*. Renzo acaba d'arribar a Milà i l'autor ens ha posat al corrent sobre les causes properes i remotes de la carestia que afligia Milà. Precisament algunes hores abans de l'arribada de Renzo s'havien produït les primeres escaramusses: els xicots del forn havien estat agredits, i la multitud, convençuda que l'encariment i la carestia eren produïts per les especulacions dels forners, després d'haver buidat els coves dels nois, es dirigeix, per assaltar-lo, cap a un forn. Manzoni escrivia: «Al carrer dit de la Corsia de' Servi hi havia, i hi ha encara, un forn que conserva el mateix nom, un nom que en toscà vol dir el forn de les crosses, i que en milanès és compost de paraules tan heteròclites, tan feréstegues, tan selvàtiques, que l'alfabet de la llengua no té signes per indicar-ne el so (*El pres-tin di scansc*).»¹

1. Les citacions de les obres de Manzoni han estat tretes d'Alessandro MANZONI, *Tutte le opere*, a cura de Mario MARTELLI (Florència 1973).

El petit problema ortogràfic creat per la transcripció del nom del forn interromp per un instant el fil de la narració i ens mostra l'autor en el seu laboratori, enfrontat amb la matèria en brut de la seva feina i amb els instruments de l'ofici. Les intervencions d'autor, a la novella, són freqüentíssimes i constitueixen la nota més peculiar del realisme manzonià, lluny de l'objectivisme de representació que caracteritza el realisme europeu. La intervenció relativa al nom del forn té per a nosaltres un interès particular, puix que ens deixa entreveure l'estratègia lingüística de l'autor. Abans d'avaluar aquesta estratègia convé, però, fer algunes observacions sobre el lloc de la narració en què ens trobem. Es tracta d'una de les amples digressions històriques de la novella. La carestia de Milà és analitzada i descrita en profunditat: dues males collites l'una darrere l'altra, la guerra en curs, l'encariment, el descontentament popular, la demagògia dels governants, les lleis de l'economia, la revolta. Amb l'agressió

als nois del forn, la reconstrucció històrica, l'anàlisi de les causes i la interpretació dels fets es transformen en narració pròpiament dita, en invenció novel·lesca. L'episodi, immediatament successiu, de l'assalt al forn, constitueix un assaig de la mestria de l'escriptor, de la seva habilitat a fondre anàlisi històrica i invenció novel·lesca, escenificant i dramatitzant el detall historiogràfic nu. Aquell episodi és encara utilitzable, però, i Manzoni no deixa fugir l'ocasió d'utilitzar-lo, com a prova de l'autenticitat històrica d'allò que està narrat: aquell forn existeix encara en aquell carrer —diu ell— i té el mateix nom que tenia aleshores. L'efecte de realitat que l'advertiment produeix en el lector és potentíssim. Cal pensar en l'inveterat classicisme de les lletres italianes, amb els seus corollaris mitològics, per apreciar en la seva justa mesura la força de xoc cultural d'un reclam semblant a l'experiència real, quotidiana del lector, que per primer cop era invitat a desestimar tota mena de filtre retòric entre el text literari i la pròpia experiència. Un sol element torba i atenua la força d'una apel·lació semblant a l'experiència: el nom. Aquest forn es pot evocar, descriure, indicar, però no anomenar. El seu nom milanès és tan impronunciable que l'alfabet de la llengua no té els signes que caldria per indicar-ne el so. D'altra part, si precisament de la continuïtat del nom (*el prestin di scansse*) i, per tant, de la identificabilitat del forn, pren força aquell efecte de realitat al qual al·ludim suara, hem de concloure que els límits del realisme manzonian són límits lingüístics; la grapa que té el text sobre la realitat s'anulla quan la realitat es fa llenguatge.

2. I, amb tot, precisament consideracions d'ordre lingüístic havien fet rebutjar a Manzoni el seu classicisme juvenil. Ja l'any 1806, a l'època de la composició del poemeta mitològic *Urania*, havia observat: «Per desventura nostra, l'estat d'Itàlia, dividida en fragments, la peresa i la ignorància gairebé generals han col·locat tanta distància entre la llengua parlada i l'escripta, que aquesta pot considerar-se gairebé una llengua morta.»³

Aquí el problema de la llengua italiana s'havia plantejat en la seva dimensió exacta històrico-cultural, la qual, des del tractat dantesca *De vulgari eloquentia*, s'havia presentat com el problema de la relació entre el parlat i

l'escript. Plantejada, almenys com a exigència, una llengua italiana comuna al costat de les mil llengües municipals (és això el que de Dante endavant ningú no ha posat en dubte), es tracta de definir el lloc que aquesta llengua ocupa en el ventall de registres de llenguatge entre el parlat i l'escript. Cada època ha donat la seva resposta a aquest problema, segons la manera com els avatars político-culturals aproximaven o allunyaven aquells dos pols. A l'edat mitjana la distància entre parlat i escrit era, evidentment, enorme, i a Dante l'italià (il «*volgare illustre*») no podia deixar d'aparèixer com a coincident amb el registre escrit del llenguatge i al seu nivell de màxima elaboració formal (es tractava de substituir precisament el llatí). Més complexa esdevé la situació al Renaixement, quan la reducció d'aquella distància, la coincidència, almenys teòrica, del parlat i de l'escript, esdevingué l'instrument lingüístico-cultural que calia per a la formació dels estats europeus, perquè la sobirania, absoluta, pogués irradiar-se en el cos social. L'absència a Itàlia d'una sobirania absoluta (és a dir, no tant la manca d'un estat unitari com la manca d'un o més aparats estatals capaços d'organitzar i unificar administrativament i culturalment la societat civil, en definitiva, la manca d'una classe política del tipus de l'auspicada per Machiavelli) va impedir que es produís aquella unificació entre escrit i parlat que es va produir en altres llocs, bloquejant la llengua unitària dins del registre literari, només.

La qüestió de la llengua es torna a debatre en el set-cents il·lustrat, quan el món social va reivindicar els seus drets contra el món polític, reclamant no simplement la unificació de la cultura, sinó la seva transformació. Els intel·lectuals italians s'adonen que cal involucrar, en alguna mesura, les masses populars en qualsevol programa de renovació, i descobreixen que tenen un instrument lingüístico-cultural inutilitzable, una llengua morta, com diu Manzoni reprenent formulacions que ja havien estat fetes pels il·lustrats, especialment els llombards, molt atents a aquesta problemàtica.³

El contingut, progressista, si es vol, de les afirmacions del 1806, consisteix en el fet que el problema de l'italià és plantejat en els termes de compor-

3. Sobre la «qüestió de la llengua», cf. Maurizio VITALE, *La questione della lingua* (Palerm 1967).

2. A la seva primera carta a Fauriel.

taments lingüístics que cal integrar, i no en els termes de sistemes lingüístics que s'han de contraposar. La diferència entre el parlat i l'escrit mostra com era de profunda la diferència de classes a la societat italiana, i reduir l'una significa necessàriament reduir l'altra: la contraposició d'una llengua amb una altra (per exemple, el milanès i el toscà) pot significar només, eventualment, la relació de dominació d'una classe damunt l'altra.

3. Però, quan es produeix aquest canvi radical de perspectiva teòrica? Precisament durant la composició de la novel·la, i particularment durant el procés de revisió de la primera redacció d'aquesta, la *Fermo e Lucia*.

Fermo e Lucia fou escrita entre el 1821 i el 1823 i té dues introduccions. La segona, escrita a la fi, conté una discussió ampla i raonada de les tries lingüístiques de l'autor, discussió que serà eliminada de l'edició del 1827 de la novel·la. Llegim-ne un passatge: «Quan l'home que parla habitualment un dialecte es posa a escriure en una llengua, el dialecte del qual s'ha servit en les ocasions més actives de la seva vida, per a l'expressió més immediata i espontània dels seus sentiments, se li presenta pertot arreu, s'arrapa a les seves idees, se n'apodera i fins i tot tal vegada subministra les idees en una fórmula; li destilla de la ploma, i si no ha fet un estudi particular de la llengua, acabarà essent el fons del seu escrit. D'aquest color municipal se n'ha fet retret en èpoques diverses a molts escriptors: que deturpava els escrits, no n'hi ha cap dubte: quant als escriptors, abans de retreure'ls-ho tan agrament hauria calgut pensar que no és una cosa tan fàcil de prescindir d'aquelles fórmules a les quals es troben units per hàbit tots els records, tots els sentiments, tota la vida intel·lectual. No és cosa fàcil, certament; i no és pas cert que aquest sigui un mitjà per fer bons els llibres.»

El prejudici retòrico-classicista contra els dialectes, és a dir, contra el llenguatge parlat, es troba present també aquí: «que deturpava els escrits, no n'hi ha cap dubte». Noteu, però, l'ample reconeixement de la funció fonamental duta a terme pels dialectes: s'hi troben lligades «les ocasions més actives de la vida», «l'expressió més immediata i espontània dels sentiments» i encara «els records», «els sentiments», «tota la vida intel·lectual», en definitiva, la dimensió existencial del llenguatge, de la qual no solament és difícil alliberar-se quan s'es-

criu en una llengua, és a dir, quan es passa del parlat a l'escrit, sinó, a més, és discutible que calgui alliberar-se'n, com Manzoni demostra que intueix amb l'observació final: «I no és pas cert que aquest sigui un mitjà de fer bons els llibres.» Encara més significativa és, a més, la concepció de l'italià que aquest fragment fa transparent: aquest no s'identifica amb un sistema definit de llengua (el toscà), sinó que és més aviat una sèrie de normes o criteris que orienten certs comportaments lingüístics (l'ús escrit). Tals normes o criteris són de caràcter fonamentalment negatiu, és a dir, tenen la finalitat d'eliminar els caràcters més «municipals» del llenguatge, els que coincideixen amb el dialecte entès com a llengua parlada. Semblants característiques, com que són naturals, flueixen de la ploma de l'escriptor, que no reeixirà a evitar-los si no ha fet un estudi particular de la llengua. Però, ¿com es fa per evitar aquestes característiques locals si no se les reconeix? Per aquest camí Manzoni hauria arribat a la conclusió que conèixer l'italià significa conèixer el dialecte, dominar tots els registres que van del parlat a l'escrit. I és aquest el camí que Manzoni trobava ja perfectament traçat al *De vulgari* de Dante, del qual repren el caràcter operatiu de la noció d'italià, lligat al concepte clau de *discretio*: selecció, tria, drenatge.

Però ja el 1827 el punt de vista de Manzoni sobre l'italià ha canviat. Les reflexions que introdueixen el *Fermo e Lucia* han estat eliminades de la introducció a la nova redacció de la novel·la i han estat remeses a una obra autònoma que havia d'escriure sobre el problema de la llengua. És ben coneguda la teoria definitiva de Manzoni: l'italià només pot ésser la llengua que s'empra a la Toscana, en particular la que parlen a Florència les persones cultes. El problema ja no és el d'integrar comportaments lingüístics diferents, sinó el de contraposar sistemes lingüístics alternatius, considerant-ne un, el toscà, com a llengua hegemònica, i l'altre (el milanès o un altre dialecte qualsevol), llengua hegemnitzada i destinada a desaparèixer, no solament de la pàgina impresa de la novel·la, sinó fins i tot, segons afirmacions successives, de la realitat lingüística del país.⁴ I tampoc aquesta solució a la qüestió de la llengua no és una inven-

4. Cf. *Sulla lingua italiana - Lettera al Carena*.

ció de Manzoni, sinó que coincideix amb una línia ben precisa de la tradició cultural italiana, la que remunta als teòrics del Renaixement, que van identificar l'italià amb els supremes models literaris del Trecento, en particular Pietro Bembo,⁵ o bé que advertiren la necessitat d'un instrument lingüístic políticament integrat, en particular Niccolò Machiavelli.⁶

La identificació de l'italià amb el toscà (o el florentí), però, perfectament justificada en el context polític-cultural del Renaixement, constituïa una perspectiva netament conservadora en ple Ottocento, en relació amb els dramàtics problemes plantejats per la imminent unificació política italiana. Aquella barrera entre l'italià-toscà i els dialectes era el reflex lingüístico-cultural de la nova barrera de classe que hauria dividit la societat italiana. Igualment com en el camp polític, Manzoni va concebre la unificació italiana exclusivament com a annexió dels altres estats per part de la monarquia piemontesa;⁷ així, en el pla lingüístic, va concebre la unificació exclusivament com a imposició d'un sistema, el toscà, a tots els altres.

L'obra en la qual Manzoni es va esforçar a donar caràcter sistemàtic a la seva pròpia teoria lingüística fou el tractat fragmentari *Della lingua italiana*, la redacció del qual va iniciar el 1830. Aquí la relació llengua-dialecte és presentada d'aquesta manera: «D'aquest tenir o no tenir una llengua comuna depèn per a nosaltres ésser una nació o una multitud de tribus, ésser reunits en una civilització comuna o dividits en no sé quantes barbàries.»

El tancament cultural respecte als dialectes revela la nova distància que Manzoni col·loca, en el pla lingüístic, entre el parlat i l'escrit. L'element ideològic i mistificador d'una posició semblant consisteix en el fet que una barrera semblant s'erigeix en nom de l'Ús lingüístic (la majúscula és de Manzoni) de la llengua concebuda com a instrument natural i integral d'expressió; instrument, però, no pas dels italians indiscriminadament, sinó només dels toscans, més ben dit, només dels florentins cultes, que haurien estat encarregats de dur la civilització en una terra infestada per la barbàrie. La hipòtesi

elaborada en el tractat es va concretar, el 1868, en una proposta al ministeri d'instrucció pública del Regne d'Itàlia, creat feia poc, en la qual se suggeria que s'establís per decret que els mestres de les escoles italianes fossin tots toscans, o almenys educats a la Toscana.⁸ La proposta no es va traduir en un decret, suposant que hagués estat realitzable, i segurament el problema teòric de l'italià (la *questione della lingua*) es va plantejar seguidament, a partir d'Ascoli, en termes força diferents de com hauria volgut Manzoni. Seria, però, un error creure que Manzoni no exercí una influència profunda sobre la cultura lingüística italiana. De la seva hipòtesi i del seu programa se n'ha mort l'aspecte més superficial, el nominalistic, la identificació de l'italià amb el toscà, i no el nucli ideològic, és a dir, la desconfiança respecte als dialectes i el que aquests representen en la societat italiana. Una semblant desconfiança s'arrossega pràcticament fins avui (sobretot a l'escola) i és un signe, avui com als temps de Manzoni, d'intolerància cultural. Els dialectes encara avui són concebuts no com a base, matèria, substància de l'italià, sinó com a codis expressius alternatius, camp d'experimentació per a la literatura popular o de compromís, camp de recerca per a la sociologia o la lingüística.

4. Però tornem al forn de les crosses. El fragment que ara llegim a la novel·la, és a dir, a l'edició del 1840, reproduceix substancialment el fragment corresponent a l'edició del 1827. Bastant diferent és, en canvi, la redacció d'aquest mateix fragment a *Fermo e Lucia*. Diu així: «En aquell carrer tort, estret i freqüentat que va del Leone di Porta Orientale a la catedral ja hi havia en aquells temps un forn que subsisteix encara, amb el mateix nom, que en toscà ve a dir: "forn de les crosses", i en el seu original milanès s'expressa amb paraules d'un so tan heteròclit i feréstec que l'alfabet comú de la llengua italiana no té el signe per indicar-lo. (*El prestit di scansc*).»

Llegit amb presses semblaria que no hi ha diferències substancials: «*el prestit di scansc*» tampoc no té dret de ciutadania en el text del *Fermo e Lucia* i, per tant, el 1823 el llenguatge parlat que es tracta de recuperar no és el dels dialectes. Si observem, però, amb una mica d'atenció els dos fragments nota-

5. A les *Prose della volgar lingua*.

6. Al *Discorso o dialogo intorno alla nostra lingua*.

7. Vegeu, en particular, *Dell'indipendenza d'Italia*.

8. *Dell'unità della lingua e dei mezzi per diffonderla*.

rem variants prou significatives respecte al problema que ens interessa. En primer lloc, la sèrie d'adjectius que qualifica l'expressió milanesa no reproduïble en el text: al *Fermo e Lucia*, «heteròclit, feréstec»; a *I promessi sposi*, «heteròclites, feréstegues, selvàtiques». Cal fixar-s'hi bé: escriu *salvatiche*, és a dir, la forma popular florentina, i no *selvatiche*, que és la forma normal italiana. La intervenció, per tant, en el pas de la primera a la segona redacció és en direcció del parlat florentí, que hauria de restituir aquella espontaneïtat de llenguatge de la qual l'autor es mostra tan avar davant el propi parlat, el milanès. Però el terme adquirit afegeix alguna altra cosa que mancava a les altres dues: *heteròclit* expressa de fet la diversitat fonològica del milanès respecte a l'italià, i *feréstec* la resistència de l'expressió a deixar-se transcriure en el sistema gràfic de l'italià. Cap dels dos termes no conté judicis de valor, simplement expressen la dificultat factual de conciliar uns codis expressius diferents. *Salvatiche*, en canvi, afegeix una connotació negativa d'extrema violència, suggereix un judici de valor, una condemna cultural. L'adjectiu pertany al mateix univers conceptual de *tribu* i *barbàrie*, els termes que Manzoni utilitzarà en el tractat per definir la realitat dialectal italiana. Això invoca, abans que res, la «selva obscura» de la *Divina Comèdia* i implícitament fa dels dialectes el lloc del mal i del pecat, però després també, més subtilment, recorda la selva dels llenguatges vulgars locals, de la qual, segons el *De vulgari*, s'ha d'extreure el vulgar il·lustre, és a dir, la llengua comuna. La citació del tractat dantesc és emprada, però, com a suport d'una tesi explícitament desmentida per Dante, el qual en aquell tractat defensa una concepció antinaturalista i antiflorentinista de l'italià. L'adjectiu afegit el 1827 revela l'extrema tendenciositat ideològica de la revisió lingüística de la novel·la, revisió que és molt més una presa de posició política i cultural que no pas una transformació radical del codi expressiu.

Igualment significatiu, i en la mateixa direcció de condemna ideològica del dialecte, és el canvi de punt de vista lingüístic segons el qual s'apliquen aquests adjectius. Al *Fermo e Lucia*, «heteròclit i feréstec» qualifiquen el so de les paraules, i no les mateixes paraules, com passa, en canvi, en *I promessi sposi*. La diferència del milanès és, per tant, fonològica, i es refereix

a l'aspecte més estructural i culturalment neutral de les llengües, i la dificultat de transcripció és un simple problema tècnic de grafia. En *I promessi sposi*, en canvi, «heteròclites, feréstegues i salvatges» són les paraules mateixes, és a dir, la llengua concebuda a tots els seus nivells que esdevé en bloc el lloc de la salvatgia i de la barbàrie. Al *Fermo e Lucia* la relació llengua-dialecte ha estat pensat com a diferència funcional de comportaments i registres de llenguatge; a *I promessi sposi* aquesta relació és pensada com a antagonisme entre cultura i no-cultura.

Cal notar, ara, les determinacions idiomàtiques dels dos fragments. Al *Fermo e Lucia* tenim:

- 1) «Toscà»;
- 2) «Original milanès»;
- 3) «L'alfabet comú de la llengua italiana».

A *I promessi sposi*, en canvi, tenim:

- 1) «Toscà»;
- 2) «Milanès»;
- 3) «L'alfabet de la llengua».

El pas de la primera redacció a la segona produeix tres eliminacions: les paraules *original*, *comú*, *italiana*. El canvi de model teòric relatiu a la relació llengua-dialecte no podria ésser més radical. Al *Fermo e Lucia* aquesta relació es presenta com una sèrie progressiva de traduccions: es parteix de «l'original milanès», és a dir, de la dada lingüística primària, en la seva expressió més directa i immediata (podríem dir, usant termes cars a Manzoni, de la dada lingüística autèntica i veritable); aquesta dada és traduïda en toscà, és transformada, és a dir, en la dada d'un codi expressiu menys immediat, però més àmpliament conegut; la traducció es produeix sobre el pla del lèxic, i la difusió del toscà, concebut com a sistema lexical, és naturalment més àmplia que la del milanès; el toscà, però, encara no és l'italià: perquè ho esdevinguí cal una nova traducció; quin és el codi d'arribada, de sortida? «L'alfabet comú de la llengua italiana», és a dir, un codi expressiu prevalentment escrit els caràcters del qual no són peculiars d'una regió, sinó comuns a totes, i per tant italians. El que és interessant d'aquest fragment és la idea que Manzoni demostra tenir el 1823 de la relació entre llengua i dialecte. Si bé es deixa vèncer massa fàcilment al davant del problema de la transcripció (que és, evidentment, una excusa: el mi-

lanès té i tenia una envejable tradició literària), aquesta relació se li presenta com a procés de traducció entre codis expressius diversos, és a dir, com a integració i harmonització de comportaments lingüístics complementaris i solidaris. La noció de l'italià, més que definir un de tals codis contra els altres, indica el punt d'arribada d'aquest procés lingüístic que travessa els diversos codis sense restar presoner de cap. Cert, hom pot envejar la situació del francès, com fa Manzoni a la carta a Fauriel de la qual hem llegit un fragment, per la qual el poble de París entén sense dificultats les comèdies de Molière, i es pot lamentar que la situació italiana, aproximant tan poc l'escrit al parlat, hagi fet tan difícil el procés de traducció d'un codi a l'altre; però el problema, aleshores, és el d'individuair i difondre els instruments que converteixin en simple i automàtic aquest procés. A l'època de la redacció del *Fermo e Lucia*, Manzoni mostra que segueix, amb fidelitat i intel·ligència, el model teòric construït per Dante a *De vulgari eloquentia*, pel qual l'italià ha d'ésser concebut com un comportament lingüístic dinàmic, tensió incessant entre el vulgar local i el vulgar il·lustre, a través d'un ampli ventall de registres que faci del llenguatge l'instrument dúctil i expressiu capaç d'adequar-se a tota mena de situacions existencials i institucionals.

Les eliminacions que sofreix el fragment a l'edició del 1827 transformen radicalment el sentit d'aquest tros. Convergeixen a delinear una relació llengua-dialecte de tipus exclusivament antagonístic. Noteu, abans de tot, la supressió de l'adjectiu «original» com a qualificatiu del milanès. A l'interior d'una concepció tan religiosament escrupolosa envers «la santa veritat» com ho és la manzoniana, l'originalitat expressa el valor suprem, la realitat primària indiscutible. Precisament d'aquest valor queda destituït el milanès, el qual, com a dialecte, esdevé implícitament «*salvatico*» instrument de falsificació de la realitat. Això ja no es troba en relació de traduïbilitat amb la llengua, no ha d'ésser, per tant, traduït al toscà i després a l'italià, sinó que cal que sigui suprimit, abolit de la llengua. El toscà i la llengua, de fet, esdevenen sinònims, gràcies a l'eliminació de «*comú*» i «*italià*». L'italià esdevé el sistema lingüístic integral usat en una determinada regió i, així com és, cal exportar-lo i imposar-lo a la resta dels italians. Entre milanès i toscà, és a

dir, entre dialecte i llengua, cal ara fer una tria, i, naturalment, el milanès és la no-llengua de la tribu, de la barbàrie, de la salvatge, i el toscà és la llengua de la nació i de la civilització. L'italià ja ha esdevingut ara aquell instrument de segregació cultural del qual l'estat unitari farà un ús ampli mentre l'escola compleixi la funció de seleccionar els grups dirigents de la societat italiana. Té molt poca importància que el paradigma manzonian sigui molt ràpidament corregit en el seu aspecte més superficial, el nominalístic. Tant se val que se l'anomeni «toscà» o «italià», la cultura lingüística que ha prevalgut en la història italiana recent s'ha caracteritzat per una obtusa intolerància respecte als dialectes.

5. El caràcter fortament moderat de la teoria manzoniana sobre l'italià no ha de fer oblidar, però, el paper decisiu que les preocupacions lingüístiques de l'autor van tenir en donar a la novella la forma definitiva que aquesta va assumir. Precisament el pas des del *Fermo e Lucia* a *I promessi sposi* del 1827, que, com hem vist, marca el pas de la tolerància a la intolerància lingüístico-cultural, marca també la conquesta d'aquell equilibri estructural i narratiu perfecte que fa d'*I promessi sposi* un clàssic de la literatura italiana. Si no tenim en compte la dimensió político-programàtica de la seva teoria lingüística, i si concebem aquesta teoria com una solució a problemes exclusivament retòrics i estilístics, podem potser intuir que l'exigència efectiva a la qual respon és la de potenciar la fusió narrativa del material novellesc, el qual, aquest sí, era heteròclit, feréstec i selvàtic. El gran desafiament que Manzoni continua proposant a la imaginació poètica és el de fondre en unitat de discurs el document històric i la invenció fantàstica, de trobar aquell registre d'estil prou articulat i unitari perquè no hi hagi dissonàncies entre el discurs de l'historiador i els discursos de Perpètua. Allò que a l'autor se li va presentar com una tria de llengua era, en canvi, una tria d'estil. Això allunya decididament Manzoni de l'àmbit cultural romàntic i l'aproxima a un àmbit cultural prou allunyat del romanticisme. La turmentada composició d'*I promessi sposi* recorda l'aventura literària d'un altre gran narrador de la Itàlia padana, Ludovico Ariosto, per al qual el toscà va dur a terme la mateixa funció d'instrument estilístic per a una extraordinària síntesi narrativa. I si volguéssim cercar precedents a

aquelles intrusions de la veu de l'autor, d'un to tan natural i familiar, que guien la nostra mirada ara vers un personatge, ara vers un ambient, o una època, fent-nos passar de la identificació emotiva a la freda anàlisi crítica gairebé sense salts, fullejariem debades les novel·les vuitcentistes, i hi trobaríem en canvi notables afinitats de to en l'*Orlando furioso*. La cultura del Renaixement era, però, massa astuta perquè una simple tria d'estil pogués

aparèixer com un programa de política lingüística. Manzoni, per tant, va pagar un alt tribut a les distorsions ideològiques de la cultura romàntica. Avui que la cultura sembla orientar-se envers camins estranys al romanticisme, i que per tant no tenim particulars motius de polèmica, podem potser rellegir la novel·la *I promessi sposi* i adonar-nos que és la fantasia novel·lesca més atrevida de la Itàlia moderna.

RAFFAELE PINTO
traducció de Roger Alier

Els discursos sobre el castellà, per Amadeu Viana

El juliol del 1983 es reuní a Pamplona un col·lectiu de bascos, catalans i gallecs per debatre plegats el que anomenàvem l'estat de les llengües i les llengües de l'estat durant la transició. L'aventura era interessant: d'un costat, es tractava de revisar el procés de *centrifugació* de llengües que sancionava la Constitució, estrictament correlatiu al paper oficial que s'atorgava al castellà; d'un altre, es volia encetar un nou tipus de discurs que implicués gent de les comunitats lingüístiques no castellaneres de la Península en el marc del qual es poguessin repassar públicament detalls de la història recent d'aquestes comunitats, secularment aïllades i, tanmateix, compartint la llengua de l'estat. És clar que en aquell context un dels temes centrals era el que Lluís V. Aracil ha definit com la *interposició* del castellà (vid. *Dir la Realitat*, p. 176), precisament la història de la qual calia dreçar i discutir. Observareu que si era en aquesta llengua en què es debatia el problema s'aconseguia de passada sortir del vell cercle viciós que la reserva per al discurs dominant, i els problemes de les comunitats aïllades entre elles es feien notoris i evidents. La novetat bàsica era que, traduccions a banda, els discursos en castellà sobre temes públics no solien (ni solen) tenir aquest caire. I aquest és el punt crucial que vull remarcar ací.

El col·lectiu prengué més tard el nom d'Iruñean Sortua i es reuní algunes vegades més, a Lleida, a Santiago i a Bilbao amb motiu d'un congrés sobre les llengües minoritzades. El formaven sociolingüistes i professors relacionats amb l'ensenyament de les llengües, persones vinculades a departaments de l'administració i diver-

sos grups promotors d'activitats cívi-ques o reivindicatives. La discussió, tan variada com la procedència, anà mostrant diversos aspectes de la comunicació que compartíem —un aspecte ben típic de la qüestió. Com podeu imaginar, les comparacions eren força enriquidores.

Des de la perspectiva de Pamplona, es podia construir un discurs públic, d'interès comú, on el tema central fos la història social del castellà a les nostres comunitats. Paradoxalment, aquesta és la *cara oculta* a casa nostra: poca gent sembla haver-se interessat pel tema, tot i ser complementari i implicat directament en la nostra història social. Per exemple, el silenci que es manté al voltant de les dues grans ciutats més castellanitzades del país (Alacant i València) és increïble, i només comparable al rebombori bilingüista de Barcelona. Al capdavant, la contrapartida d'aquest silenci consagra una altra complementarietat: l'estat monopolitza el discurs públic (en castellà) i talla la comunicació entre les comunitats no castellaneres.

Aquestes notes vénen a tomb d'un llibre que va sortir al carrer abans de l'estiu del 85, el XIII Premi Anagrama d'Assaig, que va guanyar el lingüista Àngel López, de la Universitat de València.¹ Basant-me en les consideracions precedents, i per marcar les diferències pregones, tractaré de demostrar que *El rumor de los desarraigados* bàsicament repeteix els arguments tradicionals del discurs de l'estat, amb una forta arrel nostàlgica, i ben adobats de vernís constitucional. L'assumpció bà-

1. Àngel LÓPEZ GARCÍA, *El rumor de los desarraigados* (Barcelona, Anagrama, 1985), 150 ps.